Dr Asim PECO

MOSTARSKI GOVOR U SVJETLOSTI HERCEGOVAČKIH GOVORA KAO CJELINE

1. Među važnijim pitanjima koja se nalaze pred istoričarima jezika, nalazi se i pitanje granica toga jezika, tj. utvrđivanje dokle dopiru snopovi relevantnih izoglosa koje taj jezik čine lingvističkim individualitetom, kako među jezicima koji ga okružuju, tako i među genetski sličnim jezicima, među jezicima iste skupine. Ono što vrijedi za jedan jezik, vrijedi i za narječja unutar granica toga jezika, dijalekte unutar granica jednoga njegovog narječja i govore unutar granica jednoga dijalekta. Kada se utvrde željene granice, zasnovane na lingvističkim dokazima, može se ići ka ispitivanjima pojedinih pitanja vezanih za istoriju toga jezika i cjelokupne njegove gramatičke strukture. Poznato je da sve izoglose, koje mogu biti relevantne za jedan jezik, narječje, dijalekat ili govor, ne moraju ići, često i ne idu, onako u snopu, do istih međa. Neke od tih i takvih izoglosa, zbog različitih uzročnika, prelaze i etničke i lingvističke granice. Zašto je to tako, utvrđuje se detaljnijim ispitivanjima. Tako, na primjer, unutar granica srpskohrvatskog jezika, kao člana južnoslovenske porodice jezika, podjela na osnovna tri narječja: na štokavsko, čakavsko i kajkavsko narječje, zasniva se, prevashodno, na postojanosti oblika zamjenica što/ šta, ča i kaj, iako je svakom dijalektologu i istoričaru našega jezika jasno da to nije i jedina razlika između ova tri narječja, a ona, čak, danas ne mora biti i najbitnija razlika između ova tri narječja sh jezika.[1)] Za naše jezičke prilike nikako se ne smiju zapostaviti ni migracije koje prate naše narode od najranijih vremena pa, nažalost, sve do naših dana.

2. U našem dijalekatskom mozaiku Hercegovina, i u svojim nekadašnjim, i u svojim današnjim granicama, ima vrlo značajno mjesto. A cio naš jezički standard, još uvijek, zasniva se, najvećim dijelom, na gramatičkoj strukturi

1. v. Pavle Ivić, Dijalektologija srpskohrvatskog jezika, Uvod i štokavsko narečje, Matica srpska, drugo izdanje, Novi Sad 1965,14-23, kao i kod mene: Pregled srpskohrvatskih dijalekata, Naučna knjiga, Beograd 1991,str.23-34.

hercegovačkih govora, tj. na gramatičkoj strukturi novoštokavskih govora. Što među tim govorima hercegovački govori zauzimaju istaknuto mjesto, razloga treba tražiti u našoj istoriji[2]. I upravo zbog toga što se smatralo da ta naša govorna oblast nije tako interesantna za dijalektološka ispitivanja, sve do najnovijih vremena hercegovački govori nisu se našli na spisku dijalektoloških istraživanja. Ako se izuzme govor Mostara, i nekih opštijih napomena o hercegovačkim govorima u radovima A. Belića i M. Rešetara[3], o tim govorima nema ni jedan značajniji prilog[4]. Tek u novije vrijeme, poslije drugog svjetskog rata, i ova oblast je privukla pažnju dijalektologa i, ne bez zadovoljstva, danas možemo konstatovati da je Hercegovina, kao administrativna cjelina, našla svoje ispitivače, svoje dijalektologe. Pored istočne[5], centralne[6], zapadne[7], donekle i sjeverne[8] Hercegovine, ispitana je i govorna zona koja se nalazi južno od Neretve, a u granicama je Hercegovine[9]. Ovome treba dodati da je sa čitavog ovog područja, kao, uostalom, i sa čitave teritorije Bosne i Hercegovine, prikupljena ogromna građa za dijalektološki atlas. Tako se danas može govoriti, sa preciznim podacima, o govorima Hercegovine[10], pa i o granicama između njenih pojedinih govornih tipova.

---

2. Ivić, isto; Peco, isto, str. 109-150.
3. A. Belić, Dijalektološka karta srpskoga jezika, na ruskom, Sanktpeterburg 1905. kao i: O srpskim ili hrvatskim dijalektima, Glas Srpske kraljevske akademije, knj. 78, Drugi razred, knj. 47, Beograd 1909. i Milan Rešetar, Der štokavische Dialekt, Beč 1907.
4. Ima rad Đure Šurmina, Nekoliko bilježaka o govoru hercegovačkom, Nastavni vjesnik, knj. III, Zagreb 1884-1885, str. 164-175, ali bez sigurnih oslonaca na govor krajeva o kojima je riječ u radu.
5. A.Peco, Govor istočne Hercegovine, Srpski dijalektološki zbornik, knj.XIV, Beograd 1964. str.1-200.
6. A.Peco, Mjesto centralnohercegovačkog govora među ostalim govorima današnje Hercegovine, Južnoslovenski filolog, knj. XXV Beograd 1961-1962, str. 295 i dalje.
7. A.Peco, Ikavskoštakavski govori zapadne Hercegovine, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela, knj. LXI, Sarajevo 1986.
8. A.Peco, Fonetske karakteristike Alagićevih memoara, Anali Filološkog fakulteta u Beogradu, knj. VII, Beograd 1967, str.153-162, kao i: Refleksi Ѣ u sjevernohercegovačkom govoru, Zbornik za filologiju i lingvistiku, Matica srpska, Novi Sad, knj. XI, 1968, str. 243-248; uz to i: Miloš Okuka, Govorne osobine stanovništva Drežnice, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, n.s. sv. 38,1983.str. 63-80.
9. Senahid Halilović, Govorni tipovi u međuriječju Neretve i Rijeke dubrovačke, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. VII, Sarajevo 1996, str.1-286.
10. Navedenom spisku radova o hercegovačkim govorima treba dodati i radove kao: A.Peco, Neke fonetske osobine u pismima hercegovačkih muslimana, Ogledi, sv. 2, Beograd 1953,str. 93-109, zatim, od istoga autora: Govor sela Bune, Zbornik za filologiju i lingv., knj.1,1957.str.169-180; Akcenat sela Ortiješa, Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Građa X, Sarajevo 1961. str.5-51. Za našu problematiku od interesa je i građa koja je prikupljena sa područja cijele Bosne i Hercegovine, i kao takva objavljena u 5 knjiga, u izdanju Instituta za jezik u Sarajevu, kao i moj rad: Mikrotoponimija Podveležja, ANUBiH, Sarajevo 1990, str. 1-166, i Mikrotoponimija Gabele - u štampi, Onomatološki prilozi, Srpska akademija nauka i umetnosti.

Treba se nadati da će sav ovaj trud biti pretočen i na karte dijalektološkog atlasa, što će sve to učiniti i preglednijim i pristupačnijim ispitivačima ostalih slovenskih jezika.

3. Ovdje je već rečeno da je govor Mostara bio izuzetak kada je u pitanju proučavanje govora Hercegovine. O mostarskom govoru imamo nekoliko radova, a pisali su ih i dobri poznavaoci našega jezika. I to: Milas[11], Vladimir Ćorović[12], Jovan Vuković[13], Jovan Radulović[14], Fahra Matijašić[15]. O tome govoru i ja sam napisao jedan kraći osvrt[16]. Osnovna odlika svih ovih radova jeste nejednako ocjenjivanje dijalekatske pripadnosti mostarskog govora i porijekla njegovog ikavizma. Razlog za ove nejednakosti treba tražiti u činjenici da nije lako pristupiti proučavanju govora jedne urbane cjeline. Gradski živalj je dosta nestabilan. Česte su i imigracije, i emigracije, a to uslovljava i razlike u govoru. Uz to, nije svejedno ni ko je ispitanik: da li za to imamo čovjeka iznad 70 ili iznad 20 godina. Milas je polazio od jedne govorne sredine, Ćorović je imao na umu drugu sredinu, odatle i razlike u zaključivanju o pripadnosti mostarskog govora. Pa ni prof. Vuković nije dao potpuni odgovor na pitanje o porijeklu mostarskog ikavizma. A, to je nesumnjivo, mostarski govor, kao ni govor bilo koga našega grada, ne nudi jedinstvenu govornu sliku. Toga nije bilo ni do ovih nemilih događaja koji su znatno izmijenili sliku govora grada na Neretvi. Naime, sigurno je da ni do ovih dana govor Bjelušina i Zahuma nisu bili u svim pojedinostima identični, isto onako kao što ni govor Brankovca i Cernice ili Donje Mahale nisu karakterisale iste govorne osobine. Prema mojim poznavanjima mostarskog govora do 1992. najtipičniji govor grada na Neretvi mogli smo tražiti u Cernici ili Donjoj Mahali. Tu je, naime, bilo ponajviše starijeg mostarskog stanovništva. U drugim mahalama, negdje manje, negdje više, bilo je podosta i skorijeg doseljavanja. A taj momenat nikako nije beznačajan kada su u pitanju osnovne odlike mostarskog govora. Naravno, ovdje se ne smije zapostaviti ni uticaj škole.

11. Matej Milas, Današnji mostarski dijalekat, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 153, Zagreb 1903, str. 47-97.
12. Vladimir Ćorović, Der Dialekt von Mostar, Archiv für slavische Philologie, knj.XXIX, Beč 1907,str.497-510.
13. Jovan Vuković, Karakteristične osobine mostarskog govora, Glasnik Jugoslov. prof. društva, knj.XVII, Beograd 1937, str. 89-99.
14. Jovan Radulović, Akcenatska otstupanja od Daničića u oblasti novije Istočne Hercegovine, zatim otstupanja akcentuacije mostarskog govora od pravopisa A.Belića, Glasnik Srpske akademije nauka, knj.V,sv. 2,Beograd 1953.str.331-333.
15. Fahra Matijašić, Akcenat glagola u savremenom mostarskom govoru u odnosu na Vukov i Daničićev sistem, Južnoslov. filolog, knj.XXVI,sv.1-2, Beograd 1963-1964.str.337-368.

O mostarskom govoru ja sam nešto više rekao u radu: Govor Podveležja[16]. Navodim neke misli iz toga rada: „Mislim da se ovako može doći do sljedećeg zaključka o govoru Mostara: Govor Mostara je nastao ukrštanjem dvaju govora i zbog toga u njemu nalazimo šarenilo i mješavinu govornih osobina i zbog toga su o tome govoru bila podvojena mišljenja. Iz onoga što do sada o ovome znamo sa sigurnošću možemo reći da je on više istočnog tipa i da u njemu preovlađuju i fonetske i morfološke osobine tog govornog tipa", što je razumljivo „ne samo zbog njegove okoline nego i zbog toga što je Mostar kulturni centar Hercegovine gdje decenijama postoje škole zasnovane na Vukovom književnom jeziku i razumljivo je što to ima uticaja i na neškolovane stanovnike". Dakle „mostarski govor sa svim svojim šarenilom rezultat je istorije nastajanja grada. Uporedo sa promjenom broja stanovnika mijenjali su se i govorni odnosi. Priliv je dolazio sa obje strane. Jedno vrijeme preovlađivali su ikavci, odnosno oni su bili brojniji, da bi docnije postali brojniji jekavci. Prema tome, mostarski govor ne bi trebalo svrstati ni u zapadno „ikavačko štokavačke" ni u „istočnije govore". To je poseban govorni tip nastao ukrštanjem ovih dvaju tipova u procesu formiranja i naseljavanja grada" (str.220-221). Tu se ukazuje i na to da zapadno od Neretve „imamo nekoliko pravoslavnih sela koja su jekavska i nekoliko katoličko-muslimanskih koja su ikavska sa osjetnim jekavskim uticajima" i dalje: „Neretva (misli se na mostarsku okolinu, sadašnja napomena) dijeli ikavce i jekavce. Istina, jekavskih ostrva ima više na ikavskoj teritoriji nego obrnuto", a ima i ikavskih osobina u jekavskim govorima istočno od Neretve, a broj tih osobina je „u kotlini veći no u dubljem zaleđu Mostara" (isto, 221).

Ovo su bile naše spoznaje o mostarskom govoru, u sklopu govora njegove okoline, od prije skoro pola vijeka. Naime, moj rad o govoru Podveležja rađen je, kao moj diplomski rad, 1952. godine. Istina, taj je rad, sa neznatnim izmjenama, objavljen 1983. godine, ali tu nije došlo do znatnijih izmjena, kako u gledanju na porijeklo i pripadnost toga govora, kao i govora Mostara, tako ni u objašnjavanju pojedinih pitanja iz ove oblasti. Današnja slika tih govora, ako su oni još prisutni na hercegovačkim prostorima, mislim, konkretno, na govor Podveležja, ne mora potvrđivati sve ono što je u tome mome radu ovdje rečeno. Novije vrijeme, ponavljam, vrijeme od ovih nesrećnih godina poslije 1990, tu je unijelo mnoge promjene i zato bi bilo interesantno kada bi se dala slika tih govora kako oni izgledaju danas. Na našu sreću tu skoro smo dobili jedan rad o mostarskom govoru. To je rad

16. Ja sam o mostarskom govoru pisao u mnogim svojim radovima, ali, onako, uzgred. Nešto više o tome pitanju ima u mome radu: Govor Podveležja, Bosanskoherceg.dijalekt. zbornik, knj.IV, Sarajevo 1983.str.211-281.

Muhameda Šatora: Mostarski govor kroz stoljeća[17]. Raduje me što se pojavio mladi (bar ja mislim da je riječ o mladom posleniku u ovoj naučnoj oblasti, jer do sada nisam imao prilike da se susretnem sa njegovim radovima) naučni radnik i što je kadar da se hvata u koštac sa problemima koje nameće naše govorno područje. Ja sam zahvalan kolegi Šatoru i za odavanje priznanja mome dosadašnjem radu, a, upravo, njegov rad dao je povoda i za nastajanje ovoga moga rada. Odmah da kažem, ja nemam namjeru da ulazim u ovome svome radu u sve pojedinosti koje nameće rad M. Šatora. Ja ću ovdje ukazati samo na neke probleme, o kojima govori i M. Šator, kako bi se imala cjelovitija predstava o njihovom porijeklu i njihovim vrijednostima na našem jezičkom području[18].

6. Problem ikavštine, i ikavskih granica u Hercegovini, odavno se nalazi na spisku i dijalektologa i istoričara našega jezika. O tim problemima, prvenstveno o pojavi ikavskih govora u granicama štokavskog narječja, postoje različita mišljenja. Pošto sam ja o tome dosta pisao, ovdje ću ukazati samo na ono što je o tome rečeno u mome univerzitetskom udžbeniku: Pregled srpskohrvatskih dijalekata:

"Ikavski govori zauzimaju zapadnije predele štokavskog dijalekatskog prostora: od Posavine preko centralne i zapadne Bosne, zapadne Hercegovine, Imotske krajine do Dalmacije. Ikavaca štokavaca ima i na čakavskim ostrvima (Braču, Hvaru, Šolti), u zapadnoj Srbiji (Azbukovica) u Vojvodini (Bunjevci u Bačkoj), u Istri, a i van granica SFRJ.

Mesto ikavskog govora u granicama štokavskog narečja

Pošto se ikavski govori nalaze u zapadnijim predelima štokavske teritorije, i pošto u njihovoj strukturi ima osobina koje su poznate i govorima čakavskog narečja, u našoj nauci o jeziku dugo se raspravljalo o mestu i poreklu ikavskih govora u granicama štokavskog narečja.

Vuk je smatrao da su svi štokavci ikavci „negda bili čakavci" (Skupljeni gramatički i polemički spisi, III, 464). A Vuk nije bio i jedini koji je tako

17. Muhamed Šator, Mostarski govor kroz stoljeća - Prilog proučavanju mostarskog govora s posebnim osvrtom na savremene jezičke tokove, „Hercegovina", časopis za kulturno i historijsko naslijeđe, knj.9, Mostar 1997. str.207-217.
18. Odmah da ukažem na činjenicu da ovako naslovljen rad M. Šatora iziskuje i više vremena, i više prostora, od onoga što je njemu stajalo na raspolaganju. Mirne duše mogu reći da ovako formulisana tema može da posluži za izradu doktorske disertacije. Ja bih, sa zadovoljstvom, za ovako formulisanu temu, dao svoj pristanak i rado bih pružio potrebnu pomoć kandidatu pri njenoj izradi. Dakle, ako kolega Šator ima želje, i snage, da se uhvati u koštac sa takvom temom, ja ću mu tu rado biti pri ruci.

mislio o poreklu ikavaca štokavaca. U vezi s tim pitanjem ukazaćemo ovde samo na mišljenje dvojice naših poznatih dijalektologa: Belića i Rešetara.

A. Belić je jedno vreme bio sklon da štokavske ikavce dovodi u bližu vezu sa čakavskim ikavcima. U njegovoj Dijalektološkoj karti (1905, na str. 50) čitamo: „Svi će se složiti u tome, da ikavski govori, ma gde se nahodili, predstavljaju neka odstupanja od susednih jekavskih govora. I gotovo su sva ta odstupanja čakavizmi". Ali, i po tadašnjem Belićevom mišljenju, ikavski su govori vrlo rano proprimili štokavske govorne osobine, još u ono vreme kada se štokavski i čakavski govori nisu mnogo razlikovali svojim unutarnjim osobinama, up.: „nekada (je) bilo katolika štokavaca u Bosni i Hercegovini koji su od okolnih čakavaca-ikavaca primili ikavizam; a čakavci su opet primili štokavske osobine" (Glas, knj. 78, str. 97).

Kada je slika naših narečja, kao celine, postala malo jasnija, i kada se dobilo više podataka i o ikavskim govorima, prof. Belić je napustio tezu o čakavskom poreklu ikavskih govora na štokavskom tlu. U radu: O čakavskoj osnovnoj akcentuaciji, a u vezi sa akcenatskim sistemom koji nalazimo u čakavskim govorima, i onim što se sreće u arhaičnijim štokavskim govorima - u šćakavskim govorima, upravo u najarhaičnijem štokavskom govoru - u posavskom govoru - prof. Belić piše: „gde god danas u ikavskim štokavskim govorima, i Dalmacije i Bosne, ima šć i žđ mesto čakavskog šć i žj - pod pretpostavkom da šć ne potiče od ostataka kakvog čakavskog govora-, tu ima tragova nekadašnjih štokavskih govora onoga tipa kojeg je i današnji ikavski posavski dijalekat" (Glas SKA, knj. 168, 1935, str. 38-39). Konačan sud o poreklu ikavskih govora u granicama štokavskog narečja prof. Belić je dao u radu: *O značaju zapadnog štokavskog govora za istoriju srpskohrvatskog jezika* (JF XXIII). Tu se posebno mesto daje šćakavskim govorima kao štokavskim govorima „izvesne vrste", a za poreklo štokavskih ikavskih govora tu čitamo: „Ja smatram ipak po celokupnom razvitku naših govora da se ikavizam prvobitno razvio u bosanskom zapadnom govoru, između Bosne i Vrbasa, pa da se odatle širio na sve strane... Na taj način ja smatram da je jedan od strukturnih osobina zapadnog govora i ikavizam" (str. 70). Dakle, tu više nema dilema i kolebanja u određivanju porekla ikavskih štokavskih govora: oni su autohtoni u sklopu štokavskog narečja i začeli su se u granicama najarhaičnijih štokavskih govora - u granicama šćakavštine (v. niže)

M. Rešetar je vrlo rano došao do zaključka da štokavci ikavci ne moraju biti plod čakavskih uticaja na štokavske govore. U njegovom radu: *Der štokavische Dialekt* (Beč, 1907) o tome čitamo: „ja... mislim da je većina štokavskih dijalekata koji još danas češće upotrebljavaju šć nego št, a tako isto i j delimice m. đ, prava 'štokavska', a ne 'poštokavljena'; jer ako se i ti... štokavski šćakavci i nahode u takvim krajevima gdje se (ja mislim na severnu

Dalmaciju, Hrvatsko primorje i, verovatno, jedan deo severozapadne Bosne) u starije vreme svakako čakavski govorilo, to nikako ne dokazuje da je starije čakavsko narečje postupno poštokavljeno" (str.134), a za ikavizam Rešetar pretpostavlja da se i u granicama štokavskog narečja pored ekavskog i ijekavskog mogao razviti i ikavski refleks ě (isto, str. 14).

Ni prof. S. Ivšić nije prihvatao mišljenje da je ikavizam (i neke druge osobine ikavskih govora) nekakav čakavski ostatak (Posavski, str. 137, ispod teksta).

Prema tome, danas se smatra da su i ikavski govori u granicama štokavskog narečja autohtoni štokavski i da se i m. ě moglo tu razviti nezavisno od čakavskog uticaja. Upravo, moglo bi se poći od shvatanja da je ikavizam prevashodno produkt šćakavskih govora i da se iz krila šćakavštine širio dalje, kao što je to konstatovao i prof. Belić u radu o zapadnoštokavskom govoru." (str. 159-160).

A granicu između ikavskih i (i) jekavskih govora u Hercegovini dao je još prof. Belić u svojoj Dijalektološkoj karti. To je rijeka Neretva. I moja ispitivanja su potvrdila tu granicu, ali je ukazano i na ijekavske oaze u zapadnoj Hercegovini.[19] M. Šator u vezi s tim kaže: „Tvrdnja dr. Asima Pece da Neretva dijeli ijekavski od ikavskih govora u suštini je tačna, ali se ne smije uzimati generalno, jer u zapadnoj Hercegovini ima ijekavskih oaza, koje je upravo istraživao dr. Peco" (str. 209). Čini mi se da ovdje ima nekog nesporazuma. I ja, kao i mnogi prije mene, ukazivao sam na Neretvu kao granicu, a zna se šta je granica - to je neprekinuta linija. Svakako, Neretva je uzimana kao istaknuti geografski pojam, iako je i meni, a i drugima, bilo jasno da čvrstih granica među govorima nema. Postoje samo tvrde granice između pojedinih izoglosa, između rasprostiranja pojedinih govornih osobina. Istina, među takve osobine spadaju i refleksi staroga vokala jat (ě), a oni, u našem slučaju, nisu i jedine takve izoglose. Meni je, recimo, bilo jasno da, govorim o prilikama kakve su bile do 1992. Baćevići, Slipčići, Žitomislići pripadaju (i) jekavskim govorima, iako se nalaze sa drugu stranu Neretve. Ja sam o tome, šire, govorio u radu: Jekavske oaze ... Dakle, tu ne bi trebalo da bude nesporazuma između mene i M. Šatora. Granica je granica, a naše oaze su odvojena manja područja jekavskih govora u ikavskoj sredini. Takvih oaza, različitih vrijednosti, nalazimo diljem naše zemlje i našega jezičkog područja. Drugo je pitanje otkuda one i šta one nude i za dijalektologiju i za istoriju jezika. Uz ovo treba istaći i činjenicu da su svi ispitivači ovih govora ukazivali na to da pravoslavci zapadno od Neretve pripadaju (i) jekavskim govorima. Novo je saznanje da takvih oaza ima i sa muslimanskim stanovništvom.

19. v. Jekavske oaze u zapadnoj Hercegovini, str.267.

Kada je riječ o refleksima jata (ě) u govorima centralne Hercegovine, pa i Mostara, o čemu piše M. Šator, ja bih ukazao na jednu grafičku nepreciznost. Naime, M. Šator o tome piše: „Današnja zamjena glasa jat u govoru Mostara dosta je specifična, jer je lahko uočiti da se taj izgovor gotovo sveo na jednosložnu zamjenu, pa se u današnjem mostarskom govoru redovno čuje: d' jete, b' jelo, ml' jeko, l' jepo umjesto dijete, bijelo, mlijeko, lijepo, a to se može reći i za širu okolinu Mostara" što se može uzeti „kao jedno od bitnih obilježja mostarskog govora" (str. 210). O ovome problemu je sam govorio u više svojih radova. Ukazujem ovdje na ono što sam rekao u radu: Neke fonetske osobine, a u vezi šta su o tome rekli Milas, Ćorović i Vuković. Tamo sam ja napisao i sljedeće: „I mjesto dugog i mjesto kratkog jata u običnom govoru svih onih koji govore jekavski imamo vrlo često jednosložnu zamjenu - je", a to je se ne" ponaša jednako u pogledu glasovnih promjena", tj. ne uslovljava jotovanje prethodnih sonanata i strujnih suglasnika kao jednosložni refleks kratkoga jata (str.96). Napominjem da sam ja ovo pisao dok sam bio student pred diplomskim ispitom. Kasnije sam konstatovao da tu imamo - ie i je. Dakle, diete: djeca. Otuda diete, ali đeca (više o tome u mome radu: Mjesto centralnohercegovačkog govora...) Prema tome, pojava o kojoj govori M. Šator, davno je uočena. Ona nije rezultat svođenja dvosložne zamjene na jednosložnu; u pitanju je poseban razvitak jatovih zamjena. Zato ovdje i nemamo pojavu jotovanja u primjerima sa refleksom dugoga jata, a imamo u primjerima gdje je bio vokal jat u našim kratkim slogovima, tj. zato mi u centralnohercegovačkim govorima imamo redovno: l'eto, n'ega, đeca, ovdje se grafeme l' ,n' i đ upotrebljava mjesto uobičajenih dvojnih znakova: lj, nj, dj da bi se istakla glasovna vrijednost tih fonema i da se ne bi one miješale sa njihovim dvojnim vrijednostima), s'ever, iz'elica na jednoj strani, a diete snieg, mlieko, sieno, zieva, na drugoj strani. U pitanju su nejednake vrijednosti refleksa jata i, shodno tome, nejednake glasovne promjene[20].

7. Sudbina foneme h, u srpskohrvatskom jeziku, pa i u bosanskohercegovačkim govorima, često je tema naših raspravljanja. Činjenica je da taj zadnjonepčani konstriktiv nije imao iste vrijednosti u svim tim govorima. Činjenica je, isto tako, a poodavno konstatovana, da se ovaj glas ponajbolje očuvao u govorima naših muslimana. Poznati su i razlozi za to[21]. Ali, ne smije se gubiti iz vida ni činjenica da ima i muslimanskih govora koji su izgubili taj glas iz svoje fonetike, kao i to da ima i nemuslimanskih govora koji su ga očuvali do naših dana[22]. M. Šator u vezi sa sudbinom te foneme u

20. v. Mjesto centralnohercegovačkog govora..., str.305 i dalje, kao i Ikavskoštakavski govori zapadne Hercegovine, str.94-109.
21. isto.
22. isp. M. Okuka, Govorne osobine stanovništva Drežnice, str.66-67, kao i kod mene: Ikavskoštakavski govori.

našem jezičkom standardu konstatuje da: „U ortoepskom standardu Mostara glas h se očuvao i u slučajevima koje su dosadašnji pravopisi tretirali kao riječi van standarda: mehlem, mahrama, lahak, aždaha, hendek, streha, hrvati, hrđa, mehak, kahva" (str.211). Ova konstatacija nije u potpunosti vjerna slika onoga što nam preporučuju jezički normativi (a nije riječ samo o ortoepskom standardu, nego o standardu uopšte). Naime, i Pravopis iz 1960. ima: streja ne nego streha; streha, dat.strehi i (ređe) stresi, gen.mn.streha (v. Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika, Novi Sad-Zagreb 1960.,s.v.). U Pravopisu iz 1993. nalazimo drugačije stanje. Tamo imamo: aždaha,v. aždaja,a s.v.aždaja (aždaha,ugl.u musl.sredinama). Tako je i kod (hendek) jendek, a i tu je samo streha, strehi,r,stresi. U vezi sa primjerima kao hrđa, hrđav, gdje imamo tzv. protetično h, to jest pojavu ovoga glasa ispred slogotvornog r, u ovome pravopisu nalazimo da je ta pojava uopštena u nekim „etnokulturnim sredinama", da se tamo prihvata kao standardna dubletna varijanta[23] i tu se oblici sa inicijalnim h (hrđa, hrđav, hrvati se) prihvataju kao standardni dubleti za određene etnokulturne sredine (str. 140). Dakle, nije ni u dosadašnjim normativima sh jezika bilo zabrane upotrebe foneme h u navednim primjerima. I tu se dozvoljava dvojna standardna norma. Za mene ona nije nikada bila sporna. Čini mi se da bi tako trebalo da bude i u pravopisu bosanskoga jezika. Ako je taj pravopis namijenjen svim stanovnicima područja za koja se piše pravopis, on mora da vodi brige i o realnom stanju u jeziku te sredine. Inače, ide se u isključivosti. O ovome nije vodio računa Pravopis bosanskoga jezika Senahida Halilovića. Dodajemo, ovdje, i to da mahrama i marama nisu danas sinonimi. Halilović ima: mahrama/marama instr. je.mahramom (!), tako i kod mahramica. Mahrama je peškir, a marama = rubac (Škaljić ima: mahrama, marama =ubrus, ručnik, peškir, prema turskom: mahrama, makrama). U vezi sa primjerima mehak, lahak sa sekundarnim h - osnovni oblici su: lbgkz, mekkz - Pravopis iz 1993. konstatuje da oblici sa h „imaju zastupnika u stručnim raspravama" (str.140). Dakle, nisu potpuno van standarda. (U vezi sa ovim problemima, a i inače, dobro bi bilo kada bi se naučnim problemima pristupilo samo kao takvim, bez ikakvih drugih primjesa).

8. M. Šator kaže da su danas u mostarskom govoru obični oblici Eficin, Alicin (str. 213), a tako je i u Halilovićevom pravopisu. Od ranije je poznato da se oblici prisvojnih pridjeva od imenica na-ica sve češće javljaju bez izmjene afrikate c u č: Dragicin, Hamicin. I na dosta širokom prostoru sh jezičke teritorije. Poznato mi je da je i u Mostaru bilo Miričin, Efičin, Voljevičin, Ribičin. Dakle, kod prezimena. Lična imena su tu od ranije imala-cin. Ako danas i prezimena imaju -cin, biće to novija pojava. Ipak, pravopis bi morao

---

23. Pravopis srpskoga jezika, Matica srpska 1993.

i tu da bude fleksibilniji i da „moje" stanje ne proglašava opštim i jedino ispravnim. A staro je pravilo da jedna jezička osobina ima pravo opstanka u jezičkim normativima sve dotle dok se, ozbiljnijim istraživanjima, ne utvrdi da je više nema. To vrijedi i za sve sporne slučajeve o kojima se i ovdje govori.

9. Promjena muških ličnih imena tipa Mujo, Avdo, o kojima govori M. Šator (str.212), nisu nikakav specifikum mostarskog govora, niti je to svojstveno samo muslimanskom onomastikonu. Ta je pojava davno konstatovana. Nju sretamo u svim govorima centralnohercegovačkog tipa. Dakle, nalazimo je i kod muslimanskih i kod pravoslavnih i kod katoličkih stanovnika tih krajeva. Samo i tu treba istaći da je ovdje bitan akcenat. Ovom paradigmatskom tipu pripadaju samo dvosložna imena sa dugouzlaznim akcentom na inicijalnom slogu (Otuda: Jánko-Jánkēe dugouzlazni akcenat je na -a), kao Sálko-Sálkē; ali Jânko-Jânka, kao Mârko-Mârka, sa dugosilaznim akcentom na prvom slogu). Tako se ponašaju i imena: Sule, Dule, Jure, i prezimena tipa: Peco, Gagro, Peško; Puce, Čule, Zore i sl.[24].

10. U vezi sa mostarskom leksikom, o kojoj govori M. Šator (str.214), mi bismo samo mogli pozdraviti ovaj zahvat u našu rječničku problematiku i poželjeti da nam M. Šator prikupi što više takvih „mostarizama", tj. mostarske leksike. Nju može sresti i kod pisaca Mostaraca. Dobro bi bilo kada bi se to, dok ne bude kasno, sakupilo i objavilo. Uz to, ja bih mogao uputiti molbu kolegi Šatoru da nam sakupi i mostarsku mikrotoponimiju. Naročito u starijim mahalama, i uz Neretvu i Radobolju. Bilo bi vrlo korisno ako bi on mogao, a čini se da može, da takve poslove obavi i u Dubravama, kao što sam ja uradio u Podveležju. Treba spasavati ovu građu prije nego što odu oni koji je još nose u svome rječniku. Nauka će za ovakve poduhvate uvijek biti zahvalna.

24. v. kod mene u: Mjesto centralnohercegovačkog govora, kao i u ikavskošćakavskim govorima zapadne Bosne i BHDZb.I,III 97, i Ikavskoštakavski govori, 171.